

KISEBB TÖRTÉNETI ADATOK

Fodor Pál

A „tudatlan sejh”: új adatok Szulejmán Szigetvár melletti Türbevárosáról

A Szulejmán Türbevárosáról 2020-ban kiadott könyvben két olyan következtetés szerepel, amelyet egy újonnan felbukkant forrás fényében pontosítani szükséges.

Az egyik a Szulejmánnak emléket állító komplexum létrejöttének történetét érinti. Az erről írtak lényege az volt, hogy a Türbevárost II. Szelim szultán és Szokollu Mehmed nagyvezír együtt tervezte és alapította sajátos munkamegosztás szerint. A türbét szultáni alapítványként, a komplexum többi elemét (a később dzsámivá alakított mecsetet, a halveti derviskolostort stb.) pedig nagyvezíri alapítványként hozták létre. Szelim halála (1574. december) után azonban, még az építkezések félidejében, III. Murád szultán támogatásával egy új hatalmi csoport nyert teret, s ennek következtében Szokollu Mehmedet „kiszorították az alapítók közül, az egész emlékhelyet szultáni tulajdonba vették, uralkodói alapítvánnyá alakították át és akként működtették”.¹ Erre a következtetésre az alapítással kapcsolatos dokumentumok számos ellentmondásából, mindenekelőtt pedig abból a tényből jutottam, hogy a Szigetvári szandzsák 1579-es összeírásában a Türbevárost és a kiszolgálására rendelt falvakat és pusztákat egyértelműen szultáni alapítványként vették nyilvántartásba, és Szokollu Mehmedről említést sem tettek.

A másik megállapítás a komplexum első sejhjének és türbeörének, az 1598-ban elhunyt Ali dedének az utódlásával kapcsolatos, amiről a következőket írtam: „Úgy tűnik, Ali dedének volt egy Ibrahim nevű fia, aki ugyancsak a szigetvári kolostorban lakott, és apjához hasonlóan íróember volt. Nem kizárt, hogy ő követte apját a kolostor élén.”²

A kötet kéziratát 2019 második felében zártam le, abban az évben, amikor a törökországi Balikesir Egyetemen egy bizonyos Nedim Özer Hoşol megvédte szakdolgozatát, amelynek témája egy 17. század eleji úgynevezett *ruúsz defteri* (*ruús defteri*) volt.³ A szerző a műben a defterbe bejegyzett rövidített parancsok

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2022.1.131>

¹ Fodor Pál, *Turbék. Szulejmán szultán szigetvári Türbevárosa a 16–17. századi oszmán-török forrásokban.* (Szigetvár-könyvek, 1.) Budapest, 2020, 21.

² Fodor, *i. m.*, 24.

³ A ruúsz defterik a szultáni tanács (gyakorlatilag a nagyvezír) vagy a hadvezérek által kiadott kinevezési parancsok kivonatait vagy összefoglalásait tartalmazzák. Gyakran a kinevezések előzményeire, az odáig vezető főbb eseményekre, tényekre is kitérnek bennük. A nagyvezíri, begler-

latin betűs átírását és általános értékelését adta.⁴ Ebben a gazdag anyagban az 52. oldalon található első parancs a turbéki emlék- és zárandokhely sejhjéről, illetve a kinevezésével kapcsolatos bonyodalmakról ad tájékoztatást. A szakdolgozó kiváló munkát végzett, de átírásában maradt néhány bizonytalanság, ezért az isztambuli Başbakanlık Osmanlı Arşivből megkértem az eredeti bejegyzés digitális változatát,⁵ s annak alapján elkészítettem saját átírástom.⁶ Elsőként ezt közlöm, majd a szöveg magyar fordítása következik. Sajnos ez a bejegyzés a datálatlanok közé tartozik, de előtte és utána evahir-i rebüü'l-evvel 1018 (= 1609. június 24.–július 3.) keltezésű parancsok vannak, amiből nagy biztonsággal keltezhetjük a mi szövegünket is 1609. június végére–július elejére.

Meşihat-i türbe-i Sultan Süleyman der Sigetvar:

Budun muhafazasında olan vezir Ali pašaya ve Sigetvar kadısına hüküm ki: sabıka Ungurus seferlerinde ordu-i hümayunum şeyhi olan darendede Şeyh Ebu Bekr adam gönderüb merhum Sultan Süleyman Han tabe serahanun Sigetvar'da olan türbesi ve hanekahınun meşihatine ve fukaranun taamiyyesine ve sair levazımına sarf olunmak için serbestlik üzere dört pare karyeyi vakf edüb ve sabıka vezir-i azam iken fevt olan Mehmed paşa dahi vakfında yevmî yiğirmi akçe hanekah-i mezburda şeyh olana şart ve tayin eyleyüb zikr olunan meşihat mukaddema Şeyh Aliye ve badehu Cafere verilüb ol-dahi dört yıldan berü Arabistan'da olmağla zikr olunan meşihat Derviş Mehmed nam kimesneye verilüb vardukda mezbur meşayihde olmayub cahil olmağla destur-i ekrem vezir-i azam Murad paşa Ungurus'da iken kendüye tevcih olunub berat etdürüb tasarruf etmek istedikde mezbur dahi girü dahl etmekle tekrar vezir Ali paşa tarafından mukarrer kılınub zabtıçün emr-i şerif verilmekle mucibince tekrar hükmi hümayun yazılmışdur.⁷

és szandzsákbégi stb. kinevezéseken kívül a legtöbb állami tisztségviselő rövidített kinevezési parancsait ezekben a defterekben tartották nyilván. A megadományozottak a ruusz-ügyosztály által a kinevezési parancs alapján kiadott „feljegyzéssel” (*tezker*) kaphatták meg kinevezési okirataikat. Ld. Nejat Göyünc, XVI. Yüzyılda Ruús ve Önemi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 8 (1967) 17–34; Recep Ahışalı, Ruús. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXV. İstanbul, 2008, 272–273.

⁴ Nedim Özer Hoşol, *1482 Numaralı Ruús Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi (Balıkesir Üniversitesi). Balıkesir, 2019.

⁵ Ebben Fatma Erdim volt segítésémre, amit ezüton is hálásan köszönök neki.

⁶ Két-három nehezen olvasható szó megfejtésében Feridun Emecen és Dávid Géza segített, köszönöm nekik.

⁷ Hoşol, *i. m.*, 113–114 (52/1. sz.). Az irat eredeti lelőhelye: İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.RSK.d 1482, 52/1. sz.

„Szulejmán szultán szigetvári türbéjének sejhi állása.

Parancs a Buda védelmében lévő Ali pasának és Szigetvár kádijának: E [parancs] vivője, Ebubekr sejh, aki korábban a magyarországi hadjáratokon a nagyúri tábor sejhje volt,⁸ embert küldött [és a következőket tudatta]. Négy falut szabad birtokként⁹ alapítványi birtokká tettek azzal a céllal, hogy [jövendelmüket] Szulejmán szultán – legyen neki könnyű a föld! – Szigetvárrott lévő türbéje és kolostora sejhjének fizetésére, a szerzetesek élelmezésére és egyéb szükségleteire fordítsák. A korábban nagyvezírként elhunyt Mehmed pasa pedig a maga alapítványából napi húsz akcsét kötött le és rendelt a nevezett kolostor sejhjének. A sejhséget korábban Ali sejhnek, aztán Dzsáfernek adták. Ő viszont négy éve Arábiában tartózkodik, ezért a nevezett sejhséget a Mehmed dervis nevű személynek adták. A nevezett odament, de nem tartozott a sejhkek osztályához, és tudatlan volt, ezért mikor a legkegyesebb vezír, Murád pasa nagyvezír¹⁰ Magyarországon tartózkodott, a [posztot] neki (ti. Ebubekrnek) adományozták. Amikor [Ebubekr] a kinevezési okiratát kiállíttatta, és a [posztot] el akarta foglalni, a nevezett (ti. Mehmed) ismét közbeavatkozott. Erre Ali pasa vezír¹¹ részéről [Ebubekret] újfent megerősítették, és a [poszt] elfoglalására nemes parancsot adtak ki, ezért ennek megfelelően ismét nagyúri rendeletet írtak [Ebubekr kinevezésére].”

⁸ A tábori sejhkek (a keresztény tábori püspökök megfelelői) feladata a katonák harci szellemének és lelkesedésének növelése, a szent háborúval (*cihad, gaza*) szerezhető érdemek kidomborítása volt imákkal, Korán-magyarázatokkal, a próféta cselekedeteinek és mondásainak (*hadis*) felidézésével stb. Ld. Ümit Ekin, Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Edebiyat Dergisi* 10 (2008/1) 167–178.

⁹ Az eredetiben: *serbestlik üzere*. Nyilván arra utal, hogy a türbéhez rendelt négy falu felmentést kapott a rendkívüli hadiadók fizetése alól. Az 1579-es szandzsák-összeírás szerint a pusztákon kívül valóban négy falu szolgálta a Türbevárost, az 1592-es timár defteri azonban már hat alapítványi falut sorol fel a pusztákon kívül. Talán egy idő után visszatértek a kiinduló helyzethez. A részleteket ld. Fodor, *i. m.*, 103–121.

¹⁰ Kujudzsu Murád pasa 1606. december 11-étől 1611. augusztus 5-én bekövetkezett haláláig töltötte be a nagyvezíri hivatalt. Előtte, 1596 és 1606 között többnyire Magyarországon működött. 1606-ban Lala Mehmed nagyvezír helyetteseként, ruméliai beglerbégeként és budai főhadparancsnokként (*serdar*) fő feladata Buda és Belgrád védelme volt, és fontos szerepet játszott a zsitvatoroki béke létrehozásában is. Nagyvezíri kinevezése is Magyarországon, közelebbről Belgrádban érte: Ömer İşbilir, Kuyucu Murad Paşa. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVI. Ankara, 2002, 507–508.

¹¹ Kádizáde Ali pasa (1610 júniusától Kujudzsu Murád nagyvezír veje) három ízben volt budai beglerbég: 1. 1602. július vége és 1604. augusztus eleje között (rövid szünettel 1603. szeptember–novemberben, ld. Dávid Géza, *Török közigazgatás Magyarországon*. [MTA] doktori értekezés. Budapest, 1995, 223); 2. 1605. október eleje és 1609. november 19. között; 3. 1614. október 17. és 1616. december közepe között (ld. Gévay Antal, *A' budai pasák*. Bécs, 1841, 22 [37. sz.], 23 [40. sz.], 24 [43. sz.]).

A forrás egyik fontos új hozadéka, hogy segít tisztázni Szokollu Mehmed pasa (és utódai) viszonyát a Türbevároshoz. Korábbi következtetéseimmel egybevetve, hogy a komplexum a szultán és a nagyvezír közös vállalkozásaként jött létre. Ugyanakkor cáfolja azokat a sejtéseimet, hogy a Szokollukat véglegesen kizárták volna a Türbeváros működtetéséből, hiszen a ruusz-bejegyzés tanúsága szerint a nagyvezíri alapítvány 1609-ben hozzájárult a sejh megélhetéséhez. Ez persze nem jelenti automatikusan azt, hogy ez folyamatosan így volt a közbeeső időben is. A bejegyzés ugyan azt állítja, hogy a nagyvezír napi 20 akcsét kötött le a sejh fizetésére, de ez nem igaz: az 1574-re datált alapítólevélben 10 akcse szerepel. Az emelés jóvoltából (amit valószínűleg az 1585 után elszabaduló infláció tett szükségessé) a türbe sejhjének fizetése (pontosabban annak a Szokollu-alapítványból származó része) 1609-re 20 akcséra emelkedett. Legnagyobb sajnálatunkra a parancskivonat nem ejt szót arról, hogy a nagyvezíri alapítvány más alkalmazottakat is fizetett-e. Ennek hiányában továbbra sem tudhatjuk, hogy az 1574-es elvi kötelezettségvállalások mennyiben és mikortól teljesültek. A kolostor derviseinek például az alapító okirat szerint napi 1 akcsét kellett volna kapniuk Szokollu alapítványától,¹² de az 1579-es szandzsák-összeírás által hivatkozott nagyúri rendelet a szultáni alapítványból napi 2 akcsét rendelt nekik az élelemellátáson kívül. Egészében az irat mégis arra utal, hogy ha a Szokolluk átmenetileg netán kiszorultak is a Türbevárosból (amit az 1579-es szandzsák-összeírás sugall), egy idő után visszatértek, és a komplexum a továbbiakban (ismét) kettős finanszírozással működött.

Az idézett bejegyzés másik hozadéka, hogy segítségével rendet tehetünk az első sejh utódlásának kérdésében. Ali dedét talán valóban követte ezen a poszton a fia, Ibrahim, de korábbi feltételezésemmel ellentétben nem közvetlenül 1598 (az apa halála) után, hanem csak jóval később. Ha a bejegyzés felsorolása helyes, Ali után egy bizonyos Dzsáfer lett a sejh, aki a szöveg rögzítésének idején (1609 derekán) már négy éve, vagyis 1605 óta Arábiában tartózkodott. Nem tudjuk, mi vitte oda, talán zarándoklatra ment (vagy csak elege lett a tizenöt éves háború megpróbáltatásaiból), s valahogy ott ragadt.¹³ Ezért 1605-ben vagy 1606-ban egy dervist, Mehmedet (talán a kolostor egyik lakóját) nevezték ki a helyére, ám róla hamar kiderült, hogy alkalmatlan (*cahil* 'tudatlan, képzetlen') a posztra. Ezért közvetlenül nagyvezíri kinevezése (1606. december 11.) után Kujudzsu Murád pasa Ebubekrnek adományozta a hivatalt (később nemigen tehetette, mert indulnia kellett Isztambulba, márpedig az irat szerint a dolog még

¹² Fodor, *i. m.*, 34, 36.

¹³ De az is lehet, hogy neves elődjéhez hasonlóan valamiféle állami megbízással utazott oda. Ali dede 1592-től az ún. Makám Ibrahim, vagyis Ábrahám próféta mekkai nagymecsetben található kövének felújítását felügyelte: Dženita Karić, A birodalom szolgálatában: Ali dede élete és munkássága. In: *Turbék, Szulejmán szultán zarándokvárosa*. Szerk. Pap Norbert. Budapest–Pécs, 2020, 150.

Magyarországon történt). Ámde a posztjához ragaszkodó Mehmed dervisnek egészen Kádizáde Ali budai pasa közbelépéséig (feltehetőleg 1609 tavaszáig–kora nyaráig) sikerült megakadályoznia Ebubekrt a sejhség átvételében, hiába volt kezében a kinevezési okirat. Az idézett parancs talán véget vetett az áldatlan helyzetnek, s 1609 nyarán vagy kora őszen Ebubekr elfoglalhatta végre az őt Mehmednél sokkal jobban megillető posztot. Róla ugyanis tudható, hogy elődjével ellentétben az oszmán vallástudósok rendjének (*ilmiye*) felső, elit rétegéhez tartozott: az edirnei Szelimije-dzsámi sejhje és prédikátora (*vaiz*) volt, amikor 1603. július elején (evahir-i muharrem 1012 = 1609. július 1–10.) kinevezték a Budán tartózkodó Lala Mehmed főhadparancsnok (*serdar*)¹⁴ seregébe tábori sejhnek. Fennmaradt kinevezési okirata szerint feladata az imádkozás, a katonák lelkesítése és a hitharc erényeiről való prédikálás volt. Kilátásába helyezték, hogy amennyiben jól végzi feladatát, megkapja Medina és a próféta medinai sírjának sejhségét.¹⁵ Ismeretlen okokból ez idővel lekerült a napirendről, de rangjához a turbéki sejhséget is méltónak tartotta – kezdetben nyilván nem sejtette, hogy még ezért is évekig kell majd küzdenie. Személyében a Türbeváros ismét a hely rangjához méltó vezetőt kapott, hiszen Ali dede igencsak magasra tette a mércét, amelynek második utóda, Mehmed nem tudott megfelelni (az első utód, Dzsáfer kvalitásairól semmit sem tudunk).

A későbbi időszakból még egy sejhet tudunk valószínűsíteni. Róla annyit tudunk, amennyit egyik művében magáról elárul. Ez a mű egy 1581-ben keletkezett arab munka rövidített török fordítása, amelyet különböző utalásai alapján 1626 és 1630 között készíthetett el a magát „Ibrahim sejh, Ali sejh fia, a halveti”-nek (*Şeyh İbrahim bin Şeyh Ali el-Halveti*) nevező személy. A mű egy „kizilbas” eretnekek (vagyis az iráni Szafavidák vallási irányzatát követők) elleni pamflet. Ibrahim sejh a fordítással azon társainak és olvasóinak kívánt fogódzókat nyújtani, akik elbizonytalanodva szemlélték a kizilbasok terjeszkedését a birodalomban és annak magyarországi határvidékén. A dedikációban „szultánom”-nak (valószínűleg az uralkodónak) ajánlja művét, és azt kéri tőle, hogy támogassa Szejjid Ahmed nevű fiát. (Ez elég különös, hisz a sejjid a prófétai leszármazottak címe, s ha apja és nagyapja nem volt az, akkor belőle hogyan lett sejjid?¹⁶) A dedikáció aláírása a következő: „Ibrahim, a Szulejmánije-kolostor remetéje” (*İbrahim el-münzevi be-zaviye-i Süleymaniye*). Ez utóbbi alapján az Ibrahimra vonatkozó adatokat közlő és összegző Nathalie Clayer védhetőnek tartja azt

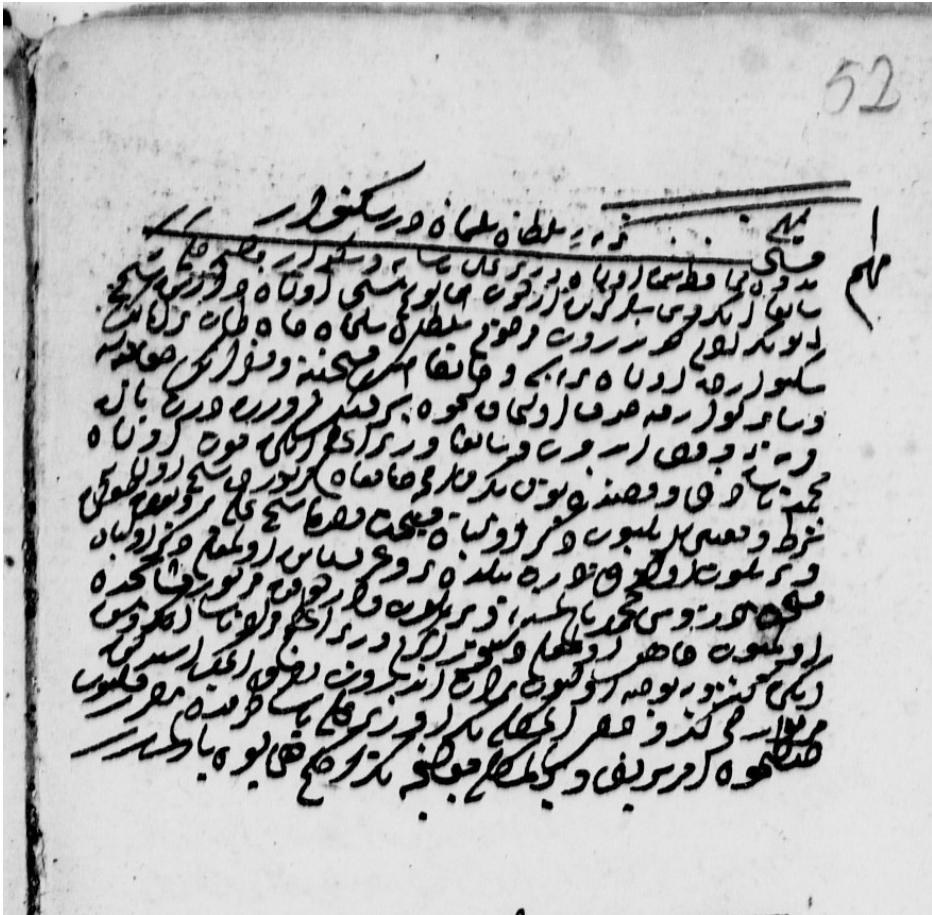
¹⁴ Róla ld. Mahmut Ak, Lala Mehmed Paşa. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVII. Ankara, 2003, 71–73.

¹⁵ Mindezekre ld. Ekin, *i. m.*, 171–172.

¹⁶ A Mohamed két unokájától (a negyedik kalifa, Ali fiaitól), Haszántól és Hüsejntől származó személyeket tekintették prófétai ivadéknak, „úr”-nak. A családfájukat Haszánra visszavezetőket serifnek (*şerif*, többes számban *eşraf*), a Hüsejntől eredeztetőket pedig sejjidnek (*seyyid*, többes számban *sadat*) hívták. Ld. Fodor Pál, Egy prófétai ivadék a magyar végeken: muszlim „nemese” és a „szent háború” ethosza az Oszmán-Török Birodalomban (megjelenés alatt).

a hipotézist, hogy a Szulejmánije-kolostor a turbéki kolostort jelenti, s Ibrahim-ban talán Ali dede fiát ismerhetjük fel, aki ugyanúgy a szunnita iszlám harcos védelmezőjeként lépett fel, mint az apja, s aki – ezt már én teszem hozzá – talán a türbe sejhii állását is betölthette valamikor az 1620-as évek második felében.¹⁷

A fentiek alapján a türbe első sejhjei tehát a következők voltak: 1. Ali dede (1577. április–1598); 2. Dzsáfer (1598/1599–1605/1606); 3. Mehmed dervis (1605/1606–1609); 4. Ebubekr (1609–?); ?. Ibrahim (1620-as évek második fele?). A forrásanyag folyamatos és gyors bővülését látva remélhető, hogy a türbe őreire vonatkozó adataink is tovább gyarapodnak majd.

Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.RSK.d 1482, 52/1.

¹⁷ Nathalie Clayer, *Mystiques, état et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVIe siècle à nos jours.* (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, 9.) Leiden–New York–Köln, 1994, 92–93.